

DRUZSIN Ferenc

ELTE Bölcsészettudományi Kar

ORCID: 0000-0001-9933-2109

druzsinferencdr@gmail.com

Folklorizmus

A bolgár népköltészet hatása

Nagy László verseiben

Nagy László 1949 őszétől mintegy másfél évet töltött el Bulgáriában. „Főadatam volt, hogy a nyelvet megtanulva fordítsam a bolgár költészetet.” – írta később erről az időszakról. E rövid tanulmány azt mutatja be, hogy az ott töltött időszakban nem csupán a nyelvet tanulta meg, de elmerülhetett a bolgár folklór világában is. Így műfordításai mellett jól kimutatható lírája más részében is ez a hatás. Ezúttal a Záporeső hull, a Sztoján és a tündér, a Krali Markó ereje, végül pedig a Gyöngyszoknya című versekben mutatom meg e különös világ, kultúra nyomait.

Kulcsszavak: Nagy László, bolgár folklór

Manapság, ha valaki tudni szeretne a bolgár folklórról, tudományos összegzések, részeredmények, neves bolgár néprajzosok (Hriszto Vakarelszki, Peter Dinekov, Ivanicska Georgieva s mások) munkái állnak rendelkezésre, egy s más magyar nyelven is. Ám ami a legfontosabb: Nagy László kötetekre menő műfordítása a bolgár népköltészet gazdag birodalmából!

Amikor Nagy László 1949-ben Szófiába került, hazulról alig vihetett ismeretet: szakirodalmat éppen semmit, a népköltészetből valamicskét. Szerencsére a bolgár folklór vonzásában élt, azt pedig már javában gyűjtötte az egyre erősödő hazai érdeklődés. Ráadásul Bulgária akkoriban még jobbára „falusi ország” volt, azok a fiatal írók-költők, akikkel kapcsolatba, hamarosan pedig barátságba került, jórészt falusi származékok voltak, s nemcsak ismerték, de élték is a gazdag, színes, költészetben fogant szokáshagyományt. Első „mestere”, a művelt irodalmár, Zsána Nikolova pedig kinyitotta előtte a bolgár népköltés könyveit.

„Emlékszem: asztalánál ül, ablaka tárva, kívül tavasz van. (...)

A hófehér Zsána nekem olvas verseket. (...) Jön a népköltészet. Zsána torkából végzetes szenvedély tolul felfelé: pirinyó kápolnából a bizánci angyal. (...) A hang megidézte a középkort. Misztika, kardok, zászlózivatar, vér. Jön Kralj Markó (...) . Jönnek a szolgálányok, a félhold sorvasztói. (...) Itt a halhatatlan szerelem Nikola és Malamka képében. (...)

A fehér Zsána mögött magasan világít a Vitosza hava (...). (Nagy 1979: 91)

A „bizánci angyal” megszólította Nagy Lászlót: üljön asztalhoz, és fordítson.

Fordított. Megismerte és megszerette a bolgár népköltészetet. Szerette „(...) cifrálkodása mellett rejtett áttételeit, jámborsága mellett égre lövő szentségtelenségét. Ritmusában a lélegző elevenséget.” (Nagy 1979: 93)

Bartók példája erősítette, aki „áttörte a nacionalizmus gátját, átlépte a paraszt küszöbét a szomszédos országokban is. És micsoda kincseket talált.” (Uo.)

Nagy László is kincseket talált, színes és mozgalmas világot a mitológia bolgár tájain, éspedig a folklór „világanyanyelvén”; „csupán” anyanyelvére kellett „hangszerelnie” ezeket.

Három kis remekművet választok az Erdőn, mezőn gyertya című népköltési „hangszerelelésből”. Tündértörténeteket. Mert szépek, mert a „bensőségérték” – a szépben az igaz – megszólít a XXI. században is. S bár félve írom le: mert művészi igazsága változatlanul érvényes.

Záporeső hull

A kis költemény leánykája nem „néprajz szerinti” tündér: ám a legtündéribb lény a földi valóságban. Mindenféle tündérhatalom és tündérpraktika nélkül: NŐ, aki teremt és védi az ÉDEN-t a maga és párja tenyérnyi világában. Egyes szám első személyben monologikus beszédével tartja vissza szerelmét, aki útra nyergel, pénzért készül Karavlaskóba. A szelíd intelemhez jól jön a monológ, a „bensőségértékhez” is: „az ifjúság, akár a harmat” – közvetlenül talál célba. Rövid a kis vers, idézem egészben:

Záporeső hull margarétásan,
Szerelmem nyeretget rakna lovára.
Karavlaskóba pénz után menne,
de én rászólok szerelmesemre:
Ne menj szerelmem, ebben a télben,
ebben a télben, ebben az évben.
Pérez a kezébe mindig akadhat,
de az ifjúság egyszer ragyog csak,
de az ifjúság, akár a harmat:
hajnalban gyöngy még, nappal már semmi.

Sztoján és a tündér

A műfaji besorolás szerint ballada.

Fürdőző tündérekre talált „az Irin-Pirin-planinán” Sztoján, a szerencsés pásztor. Vízitündérekre, természetesen, akikről köztudott, hogy varázserejük, tündérhatalmuk ruhájukban van (ahogy a hegyi és az erdei tündéréké szőke-szép hajzuhatagukban). Sztoján is tudja.

Sztoján a parton ruhát lát,
Felkapkodja a rokolyát,
A rokolyát a kis kötényt.

Ezután már minden megy magától: nem is kell hosszadalmasan csalogatni a ruha gazdáját a vízből, a tündér Rádka jön, mihelyt látja, hogy Sztoján járatos a tündértudományban.

Viszi Sztoján a rokolyát,
A rokolyát, a kis kötényt.

Jóformán meg sem nézte, a három közül kinek a ruháját kapja föl: a tündérek egyként csodálatosak, nem válogat. Viszi Sztoján „a zöld övet is, a csattosat”.

De még a lányt is elviszi.

Ezzel azonban nem ért véget Sztoján esete a vízitündérrel. Hátra van még a tündér „válasza”: közismert ravaszága.

Ennek is eljön az ideje. Esztendőre valami nem tündér-lényegű történik a pásztor házában: láss, világ, csodát!

Születik fiú-gyermeke.

Sztoján a Pirin-planina legboldogabb pásztor. S hogy még teljesebb legyen a ház ünnepe, kérlelni kezdi Rádkát:

Hallod-e, Rádka, kedvesem,

Tündérajátékot játssz nekem!

A tündér esztendő óta erre a mondatra vár: mikor feledkezik el Sztoján, hogy tündérral él együtt.

A tánchoz – tündérruha kell! Rádka azon nyomban kéri esztendő óta elzárva tartott „mindenhatóságát”.

Adja Sztoján a rokolyát,

A rokolyát, a kis kötényt,

A zöld övet, a csattosat...

Rádka nem késlekedik:

Rádka a ruhát fölveszi.

Fölveszi Rádka, balra lép,

Átfordul jobbra, penderül,

Át a kéményen kirepül.

Ezzel vége is Sztoján ünnepének. Találja ki, aki tudja, milyen hangon szólt vissza Rádka a zsindegyháztól? A „tündérszöveg” mindenestre kegyetlen:

Sztoján, te Sztoján kedvesem,

Tudd meg Sztoján, ha nem tudod:

Ház a tündérnek sose kell,

Tündér gyereket nem nevel!

Sztoján balladájában a párbeszéd a műfaj velejárója. A tündér beszél többet, az övé az utolsó szó. A „bensőséérték” mindenkinek szól: tilos fűre lép, aki tündérral köt!

Krali Markó ereje

A harmadik a Krali Markó ereje. Hősi ének.

Ki volt Krali Markó?

Juhász Péter ezt írja róla a Bolgár költők antológiája (1983) bevezető tanulmányában: „Markó király a délszláv népmonda legkedvesebb alakja. Ezerféle dal és monda örököltette meg emlékét a szerbeknél, bolgároknál, horvátoknál, sőt a nem szláv albánoknál is. Mint történelmi személy kevéssé ismert. (...) Egy kisebb szerb hűbérúr, Vukasina fia, később apja örököse. (...)”

A nép rokonszenve az ősi pogány mitikus hagyományokra támaszkodva átruházta Markóra a mitikus alakok tulajdonságait. (...) Meg kellett küzdenie a nép képzeletét betöltő alakokkal, például Bolen Dojcsóval és Momcsil junákkal.” (Kormos szerk. 1966: 323)

A prílepi Krali Markó mitikus alakja ősi pogány tulajdonságok megjelenítője: a rendkívüli tetteké, az egyre magasabbra törtető különcé, a saját erejétől, nagyságától, sikereitől megrészegező hősé, aki „magát az úristent” is le akarja győzni.

Ebben a rövidke cikkelyben természetesen csak a témához „használati értékkel” köztudott jegyeit emelem ki a nagyon gazdag és szerteágazó balkáni tündérhiedelemnek: a démonok világából is csak a „vihardémon” hiedelmét és praktikáit.

Azt elsősorban, hogy a tündéreket (bolgár néphitbeli nevükön a szamodivákat és a szamovilákat) viselkedésük alapján elsősorban a „táncos Artemis-szel (és a kíséretében táncoló nimfákkal) szokták kapcsolatba hozni; ő (...) „a nagy úrnő”, „a szép hölgy” (Pócs Éva:

Tündérek, démonok...), a ragyogó megjelenésű kegyetlen tündérkirálynő, a bolgár énekekben (a Krali Markó erejében is) „az ég csillaga”, a „szép hajnalcsillag”.

A szamodivák és a szamovilák általában ellenségesen viselkednek az ember és környezete iránt. Ám ha a pásztornép, vagy más valaki ebből a világból emberségesen közeledik hozzájuk, össze is békülhetnek. Hriszto Vakarelszki szerint (Balgarska etnografia) a szamodivák némelykor azzal hálálják meg a barátságos viselkedést, hogy pártfogásba veszik az illetőt, daliát, vitézt nevelnek belőle.

Így lett dalia Momcsil vitéz és Krali Markó is.

A prilepi gyerkőc Markót „az ég csillaga” képében tündöklő démon dajkálta vitézzé. S amikor ez teljesedett, akkor esett meg, hogy a hazai tereken páváskodó öntelt dalia ön-maga bűvöletében a démonhoz fordult:

Ej, te csillag, te szép hajnalcsillag,
Megkérdezlek, mondj igazat nékem,
(...)

Eljártam már minden királyságba,
Nincs vitéz ki ellenem kiállna,
Se vitéz, se tengerek sárkánya,
Se ördög, se pokoli pogányhad,
(...)

Semmiféle szilaj tündérfajzat.
(...)

Van-e vitéz énhozzám hasonló?

Az önteltek örök kérdése ez: a mesebeli tükör többnyire igazat válaszol, a hajnalcsillag azonban – dajkáló szeretetből-e, vagy nem akarta beismerni kudarcát, – ezt mondta:

Aj te, aj te, híres Krali Markó!
(...)

Szétpillantok a széles világon:
Nincs ott vitéz tehozzád hasonló,
Nem volt, nem lesz másik Krali Markó.

Ha ezzel beérte volna! De volt-e valaha, s lesz-e Krali Markó, aki beéri?! Az olvasó azonban sejt, hogy egyszer minden pohár betelik.

Aj te, aj te, fényes hajnalcsillag,
Idehallgass, fényes hajnalcsillag,
Szálljon alá maga az úrisen,
Vége legyen a fekete földnek,
Félkézzel az istent földhöz vágom.

Elkomorul a „fényes hajnalcsillag”, el is szomorodik. Megértette: Markó menthetetlen. És megadta magát.

Megindult a táltosszél, jelezve, hogy zöld utat kapott a téboly; vívjon meg magával az Öreg táltossal, éspedig szakrális helyen, Keresztúton, ahogy elő van írva.

Magas égből alászáll az isten,
Vénembernek öltözik az isten.
Nem bíztat jóval az előjel: a táltosszél viharosabb-mérgesebb a szokásosnál.

Táncol a ló, fehér habot vedlik,
Kiskutyaként remeg az egész föld,
Jajgat, szűkül, feketén megrendül,
Mindenfelől szeles vihar zendül.

Tó meg folyó kicsap a mederből,
(...)

Szikla pendül, sok hegy összerendül,
 Városokból kifutnak a népek,
 Futnak, futnak, barlangokba bújnak.
 (...)

Krali Markó – veszít! Nem volt képes teljesíteni az Öreg táltos próbáját: nem bírt egy kicsi zacskót a Vénember vállára felsegíteni.

A vereség azt jelenti, hogy Markó nem lett táltos, és soha nem is lesz táltos!

A „vihardémon” ezenközben – intő példaként és büntetésként – pocsékba ütötte a világot!

A népköltésben a nép erkölce bünteti a vétkeket, ám ugyanez a nép egéruat ügyeskedik eléjük. Esélyt kínál a gyarló embernek; Krali Markót a következő szavakkal bocsátja a magamegváltásba:

De én újra megáldalak téged,
 Újra lehetsz vitézek vitéze,
 Újra nem lesz tehozzád hasonló.
 De én mondom neked Krali Markó,
 Nem győzhetsz te ezután erővel,
 Hanem győzhetsz, Markó, ügyességgel (...)

Ezt mondta a Vénember, és eltűnt.

A hősi ének utolsó sorai himnikusan szálló szavak: minden földi halandó okulására.

Attól fogva sok-sok idő eltölt,
 Idő eltölt, megmaradt az ének,
 Énekeljük, ti édes testvérek.
 Hálát adjunk isten szent nevének,
 Ezt hallgassák minden keresztények,
 Hallgassátok, vidám a történet,
 Így esett meg, így költ róla ének.

Gyöngyszoknya

Krali Markót a bolgár „vihardémon”, „a fényes csillag”, „a szép hölgy” bünteti, Nagy László költeményében „a csupagyöngy céda”, a „vihardémon” magyar „változata” a rettenetes démon.

De hogyan került maga Nagy László Bulgáriába, a balkáni folklór kellős közepébe?

„Mikor Lengyelországból Rózewicz, Bulgáriából Nevena Sztefanova jött hozzánk írói ösztöndíjjal, akkor utaztam Szófiába 49 őszén. Föladatom volt, hogy a nyelvet megtanulva fordítsam a bolgár költészetet. Szerencsére háziasszonyom, Zsána Nikolova, az irodalom tanára, először a népköltészethez vezetett. (...) Kisebb megszakításokkal másfél évet töltöttem Bulgáriában.” (Nagy 1979: 34)

Amikor Nagy László másfél év után hazatért, felismerhetetlenül más országot, más szellemiséget, s egészen más gazdaságot talált, mint amilyent itthon hagyott.

„Mi fiatal költők, akik akkortájt indultunk, hittel, nagy lendülettel vettünk részt az ország építésében. Láttuk, csodákat művel a magyar nép. (...) Hazatérve mást láttam, megdöbbsentem, leszegényedve az ország, a mezőgazdaság tönkrement, az egyéni gazdaságok kifosztva. Az állatállomány teljesen lecsökkent, már vitték az anyakocákat is beszolgáltatásba, az előhási tehénkéket is. Láttuk, láttam egy szomorú, tragikus rablógazdálkodást.” (Nagy 1979: 36)

Ilyen tapasztalatok szorításában született meg néhány előzetes felszisszenés (Január, Bolyongó, Téli krónika, Aszály) után a Gyöngyszoknya. „Ilyen verseket azért írtam, hogy megmentsem a magam tisztességét, költői becsületét.” (Nagy 1979: 36)

A Gyöngyszoknya Nagy László egyik legismertebb költeménye; nem is járom sorról sorra. Amiért egy-egy részletet mégis kinagyítottok: lássuk, így hat, így jelenik meg egy másik nép mitikus tudatának darabkája nem is tudom hány „ember-öltő régiségben”, mert újra és újra itt is, ott is felismerszenek Krali Markó hasonmásai.

A költemény egy fenyegető csapás víziója: a „bizánci erősségben” zúdított jégverés „építménye” egy földig rombolt világ!

Ami ezt a „gyilkos középkort” a jelenbe idézte, ami ezt a rettentő példázatot kiváltotta, arról el kell mondani pár dolgot azon felül, amit Nagy László már említett hazatérése szörnyű csalódásaként.

Azt például, hogy esetleg nem is voltak táltosok (talán „táltosjelöltek” sem), akiket hosszan és felállva tapsoltak-éltettek éveken át...

Azt is, hogy ezek az évek valószínűtlen hangerővel, telitorokból hirdették (rádióban, újságban, plakátözönben...), hogy minden fronton az élen vagyunk...

Meg azt, hogy az üres padlások éveiben is „jól laktunk sűrű gabonaszaggal”...

És azt is, hogy az Őszt, a szakrális történések eljövételét is megterheltük a „must sajtolásának”, a dicsekvésnek hamis ígéretével...

Nagy László volt az, aki kimondta a dicsekvő kórusok ellenében: „Rossz lesz a termés!” (Aszály) Aztán megírta a Gyöngyszoknyát.

A „vihardémon” Krali Markó óta soha nem késik; most sem. A plakáthazugságok dekorációja fölött egyszer csak megzendült az ég.

Goromba dörgés száll, a kényes föld belereszket,
bajt érezve a búzák mind lefeküsznek.

(...)

Hintáz förtelmes felleg, érc a taréja-fodra,
termő mezőkre, ránk a sosevárt csapást hozza.

Mint a hercegi hintó reng a vakparádéra,
éjszínű párnák közt a csupagyöngy céda.
Óriás asszony, rajta gyöngybül a szoknya,
tömör kupola, jéghegy, súlya sokezer tonna.

(...)

s nézd a gyönyörű cédát, ugrik, csördül a szoknya,
most kezdődik a tánc, már viharerővel ropja.

(...)

Segítség itt már nincs és nincs mi a reményt óvja,
az is pocskékká ütve, akár a pozsgás rózsa.

Aztán – csend. A büntetés végrehajtva. „A szoknya gyöngyöt szórni utazik más vidékre.” A két világvéget a világért sem vetjük össze: a szépirodalom (a művészet) nem alkalmazott folklór! A lényeg viszont „talál”: égbekiáltó vétkeket büntetett a „szép hölgy” is, „a gyönyörű céda is”.

A „szép hölgy” – megmenti vétkező hősét.

Nagy László sem egyezik bele a világvég-befejezésbe. Záróképe: beszédes „total plan”. Egyetlen ember nézi mindenre eltökélten, mákszemnyi elevenség jár a gigászi képben.

(..)

Áll az ember a tájban, vassá mered a lába,
fönséges fejét bánat, bitangság fölé vágja (...)
mellébe levegőt vesz, tartja és – eget zendít.

Utószó

Nem változtat semmit sem a bolgár „szép hölgy”, sem a magyar „gyönyörű céda” pusztítása jogosságán, nem is módosítja szemernyit sem, mégis: a következő két kis „dokumentum” fontos kiegészítése lehet dolgozatomnak.

Mindkettő 1948-ból való.

A Sarló ebben az évben adta ki Veres Péter könyvét, A paraszti jövőt. Ajánlása így kezdődik:

„Ezt a könyvet azoknak írtam, akik új országot akarnak építeni. Elsősorban a parasztokhoz szól, de nemcsak a parasztnak szól, hanem minden dolgozónak, munkásnak és értelmiséginek is, mert a munka és a feladat, mit el kell végezni, az ugyan a paraszté, de az ügy mindenkié.

És elsősorban azoknak írtam, akik már hisznek, de nemcsak azoknak, hanem azoknak is, akik hinni szeretnének, de még nem tudnak hinni. Végül pedig azoknak is, akik se nem hisznek, se nem akarnak hinni, hogy lássák: az új országot náluk nélkül is fel fogjuk építeni (...).”

Nagy László gondolatait a Reflexiók (...) a képzőművészeti kollégistákról készült tv-filmhez című írásból vettem (Nagy 1979: 16).

„Kép: a kollégium erkélye, első emelet. (...)

Az erkély üres, pedig ott kéne ülnöm (...). Nap süti az erkélyt, de üres. (...) Itt üldögéltem 48 tavaszán, előttem sudár huszárakácok rezegtek a fényeske szellőcskéktől. (...) Innen észleltem, hogy miniszteri kocsi jött értem, Veres Péteré, aki óhajtotta látni a piktor-poétát. Történik-e ilyesmi manapság? Hej, mostani kis idő, te önző, kicsinyes idő!”

Irodalom

Nagy László (1979): *Adok nektek aranyvesszőt : összegyűjtött prózai írások*. Budapest: Magvető

Kormos István szerk. (1966): *Bolgár költők antológiája*. Bp.: Kozmosz Könyvek

SUMMARY

Folklorism – The effect of Bulgarian folk poetry in the poems of László Nagy

László Nagy spent about one and a half years in Bulgaria from the autumn of 1949. „Having learnt the language, my task was to translate Bulgarian poetry.” – he wrote later about this period. This short essay shows that he did not only learn the language during the time spent there but he could be absorbed in the world of Bulgarian folklore as well. Besides his literary translations, this effect can also be observed in other parts of his lira in this way. This time I am going to show the remnants of this strange world and culture in the poems entitled Záporeső hull (It is raining), Sztoján és a tündér (Sztoján and the fairy), Krali Markó ereje (Krali Markó's power) and Gyöngyszoknya (A skirt of beads).

Keywords: László Nagy, Bulgarian folklore

